

CIRCULAȚIA CĂRȚII ROMÂNEȘTI SIBIENE DE SECOL XVIII -XIX ÎN SĂLAJ

IOAN OROS

I. Cartea de Sibiu în context bibliografic și statistic

a) Reperele bibliografice

Cu toată tradiția înaintată a tiparului sibian și a rolului nicidecum secund jucat de acesta în procesul de propășire spirituală și cultural- națională a românilor, suntem nevoiți să constatăm că, fie și exceptând într-un fel un catalog și cele câteva zeci de studii solide vizând direct istoria tiparului sibian¹, circulația propriu-zisă a cărții sibiene în celelalte zone ale țării (altele decât cea locală) nu s-a bucurat deloc de atenția necesară și de tratarea diferențiată de care a beneficiat cartea produsă de celelalte centre spirituale și tipografice din veacurile XVI - XVIII (Râmnic, Iași, Târgoviște, Alba Iulia, Blaj, București ș.a.). Și aceasta, în pofida unei imense și arhicunoscute bibliografii referitoare la lupta interconfesională sau la neînțelegerile dintre uniții și neuniții din Transilvania.

Iată de ce, fără a mai face aici considerații istorice exprese cu privire la această perioadă zbuciumată din istoria noastră², vom încerca să demonstrăm în cele de mai jos - întrucâtva cu alte mijloace decât cele istoriografice obișnuite - cum, într-o zonă devenită în timp preponderent greco-catolică (adică, Sălajul), circulația cărții de Sibiu a putut aduce ceva pozitiv în planul acesta al acalmării situației istorice date și în acela al păstrării unității de credință.

b) Evaluarea statistică și tematică a cărții de Sibiu existentă în Sălaj

În baza doar a însemnărilor de pe aceasta, prezența cărții de Sibiu în Sălaj (sau mai degrabă în ceea ce astăzi se cheamă județul Sălaj)³ este atestată începând

¹ Este vorba în primul rând de: E.Dunăreanu - A.Popa, *Cartea românească sibiană (1544 - 1918)*, Sibiu, 1979.

² Pentru perioada care ne privește trimitem doar la două lucrări de referință deja consacrate: I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Sibiu, 1918 (Ed. a II-a, Cluj, 1995) ; K.Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania 1846-1873*, București, 1995. O prezentare a problemelor din perspectiva imagologiei comparate găsim într-o carte de ultimă oră: S. Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, 1997, p.358-394.

³ Din acest punct de vedere, un istoric al acestui ținut găsim la: V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș până în Banat*, Cluj, 1929-1930.

cu anul 1814, iar inventarele actuale, respectiv cele ale depozitelor eparhiale de concentrare de la Șimleu - Silvaniei și Zalău, indică un număr de cca. 175 de exemplare în peste 30 de titluri și ediții; toate apărute între anii 1790 (**Ceaslovul** tipărit de P. Bart) și 1876 (**Acatistul** lui G. de Clozius, ultima tipăritură a acestuia semnalată aici), la care se adaugă cele peste 20 de volume apărute ulterior⁴.

Evident că, amploarea circulației cărții de Sibiu în Sălaj este întregită totodată și de datele pe care le oferă vechile colecții din țară⁵. La toate acestea se poate opera și un calcul de perisabilitate, stabilindu-se coeficientul de remanență, după modelul utilizat de D. Radosav⁶.

În ordinea masivității prezenței acestor cărți în colecțiile sălăjene amintim următoarele titluri: **Penticostarion** (1805) - 31 exemplare, **Molitvelnic** (1874) - 10 exemplare, **Biblia** (1856 - 1858) - 9 exemplare, **Chiriadodromion** (1855) și **Cartea Evangheliilor** (1859) câte 8 exemplare, ș.a.m.d.. Să nu uităm **Mineiele** (1853-1856, 12 volume), întâlnite în câteva parohii chiar în colecție completă.

De asemenea, inventarele vechi de la 1870- 1874 și 1912, studiate de către A. și S. Andea, scot în evidență circulația în Sălaj a încă cinci titluri de Sibiu, exemplarele acestora fiind azi dispărute⁷. Se constată, la fel, - cu o singură excepție, cea a **Liturghiilor** din 1814 - lipsa în Sălaj a producției tipografice de Sibiu pe parcursul a două decenii (1806 - 1825).

II. Configurația (geo)confesională a județului Sălaj și cartarea circulației cărții vechi

Termenul de "geo-" se poartă⁸ și lămurește, credem, chiar și la o simplă privire a acestei hărți (vezi anexa 2)⁹, condițiile de răspândire a cărții românești - de Sibiu sau de dincolo de Carpați - în zona Sălajului, zonă aflată într-un proces de continuă expansiune a uniției. Poate că, această situație ne va ajuta să înțelegem mai bine de ce este necesară o așezare a studierii răspândirii cărții produsă de acest centru tipografic care este Sibiu pe un plan de importanță științifică cel puțin egal cu cel acordat celorlalte centre amintite deja.

Totodată, după o cartare a circulației cărții de Sibiu în contextul real al

⁴ V. anexa 1 (Catalogul cărților vechi românești de Sibiu existente în Sălaj); de asemenea, A. Cănda, "Colecțiile de carte veche românească din depozitele eparhiale de la Șimleu Silvaniei și Zalău", în *Acta MP*, 8, 1984, p.591-613.

⁵ Numai investigațiile bibliografice de până acum ne-au condus la un număr de cel puțin 10 exemplare păstrate în diferite colecții din țară.

⁶ V. D. Radosav, *Carte și societate în Nord-Vestul Transilvaniei (sec. XVII-XIX)*, Oradea, 1995, p.275.

⁷ A. și S. Andea, "Date despre cartea veche din Sălaj", în *Acta MP*, VI, 1982, p.341-352; A. Andea, "Date noi despre cartea românească veche în nord-vestul Transilvaniei", în *AI*, XXX, 1990-1991, p.47-57.

⁸ Pentru o sinteză a problemelor legate de acest concept/ teorie/ vezi: I. Bădescu ș.a., *Sociologia și geopolitica frontierei*, București, 1995, vol.1, p.74-135, 218-241, vol.2, p.129-158.

⁹ Desenatorul anexelor 2, 3 și 5 este d-na Rodica Pojar de la Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău.

configurației "geoconfesionale" date (vezi anexa 3), se va înțelege mai profund semnificația unora dintre însemnările găsite pe exemplarele din Sălaj, după cum se va putea vedea în cele ce urmează.

III. Structura și semnificația istorico- documentară a însemnărilor

Date fiind, atât perioada relativ târzie de pătrundere în Sălaj a cărții sibiene față de începuturile propriu-zise ale tiparului sibian, cât și limitele cronologice până la care ne-am propus să studiem însemnările, evident că, nu putem să nu remarcăm din capul locului că, în raport cu însemnarea clasică, cea de tip diplomatic, în cele găsite aici s-au produs pe parcurs serioase mutații formale și deplasări de conținut, recte de mentalități¹⁰. Răsfoind toată cartea de Sibiu păstrată în colecțiile sălăjene, am depistat peste 60 de însemnări, unele dintre cele mai valoroase aflându-se pe cărțile apărute după anul 1830¹¹.

1) Tipologia însemnărilor după natura conținutului. Consemnarea pătrunderii cărții în zonă

Mai întâi, am dori să remarcăm faptul că, din punctul de vedere al atestării (N.B.!), între apariția propriu-zisă a cărții și atestarea (singurul reper sigur) pătrunderii în zonă există decalaje uneori de ordinul zecilor de ani; de pildă: o apariție tipografică la Sibiu în 1790 cu o atestare a circulației în Sălaj la 1814 sau, un alt exemplu, intervalul cvasivid dintre 1806 - 1825. Ca atare, dintr-un grafic, ilustrând anii de apariție, pe de o parte, iar pe de alta, pe cei de atestare a circulației cărții din principalele centre tipografice, se poate observa gradul mic de "sincronizare" dintre momentul tipăririi și cel al pătrunderii în zonă. Cu alte cuvinte, dacă am lua în calcul, matematic vorbind, suma distanțelor dintre diferitele centre tipografice și diferitele puncte ale zonei atestării, apoi am raporta-o la suma diferențelor temporale dintre anii aparițiilor și cei ai atestărilor, am putea obține o viteză medie de difuzare/propagare, viteză care, spre a fi concludentă, va trebui corelată cu alți factori ce determină fenomenul decalării și la care, dacă vom adăuga diferiți coeficienți de corecție; rezultatul ar putea duce la ceea ce am îndrăzni să numim (cu titlu de ipoteză) *efectul de colportaj*¹².

În ceea ce privește prețuirea sau legarea cărții de Sibiu, nu am remarcat diferențe valorice deosebite, raportat la alte producții tipografice de același tip (de ex.: *Chiriadodromion*, 1855, Baica - 12 fl., *Acatist*, 1876, Cristișiu¹³ - 4

¹⁰ Vezi C. Mălinaș, *Catalog de carte românească veche 1643-1830*, Oradea, 1993, p.17-22; D. Radosav, *idem*, p.164-198; I. Oros, "«Târgul cărții» - un cronotop al sărbătorescului", în *Silvania*, 2, 1997, Zalău, p.74-76.

¹¹ Aceasta confirmă o dată mai mult faptul că, după 1989, atât din punct de vedere statistic cât și din cel documentar-istoric, devine irelevantă studierea cărții vechi românești: doar sub raport bibliofilic, adică numai în limita de apariție de până la 1830.

¹² Vezi: F. Braudel, *Jocurile schimbului*, București, 1985, vol.1, p.70-78.

¹³ Actualmente Opișani, localitate înglobată orașului Turda, după C.Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol.1-2, București, 1967.

zloți, la 1877). Dar, ceea ce am observat mai interesant în aceste însemnări nu se referă atât la prețul bănesc ca atare, cât la modul de plată sau la un alt tip de evaluare a cărții în cauză. Astfel, la 1896, pentru Mănăstirea Strâmba - Fizeșului se cumpăra un **Minei de luna august** (1854) cu "12 fl., 14 kr. v.a", care "s-au plătit dein banii Icoanei P.S.N. de D-dieu colectați în 15/8 1896 cu ocaziunea peregrinajului creștinilor acolo", iar un **Penticostarion** de la 1805 (inv. bis. Brâglez), la 1831 se cumpăra: "pe 18 zloți bani-hârtie (contract - n.n.) așe cât avânt și altă lipsă vânțătorii capătu lucrului să să petrăviască la Rusalii". Alt caz: un **Molitvelnic** (1874, inv. bis. Dolheni) "s-a cumpărat pentru îngroparea lui Both Ionuk,/ că s-o îngropatu la Sfânta beserica din averea lui...", carte evaluată la 6 fl. în 1893. În ce privește participarea la cumpărarea cărții, pe ansamblu, în cele consemnate predomină contribuția colectivă.

Sub aspect grafic remarcăm ex-librisul de donație cu ferpar¹⁴, executat special chiar de către Tipografia Diecezană, așa cum avem cazul cu doua exemplare din **Cartea Evangheliilor** (1859, inv. bis. Hida și Fizeș-Sânpetru). Acest ex-libris de tip etichetă constă dintr-o filă de dimensiunile formatului cărții prevăzut cu un chenar de 16,3 x 24,7 cm, cu motive florale, în interiorul caruia pe exemplarul de la Fizeș- Sânpetru se află tipărit următorul text: "Pentru eterna memoria și odichna sufletească a preaiubitei mele maică protopopeasa Măriuța Roșca născ. Mărgăuan o donează s. biserici din Fizeș- Sânpetru în anul 1887". Semnat Dr. Remus Roșca¹⁵.

2) Contextul confesional reflectat în însemnări:

Mai precis, cum este reflectată uniția pe cartea de Sibiu. Doar două exemple:

- Pe o **Evanghelie** din 1806 (inv. bis. Sâg) stă scris: "Compactată la 1900 din ofertele benevole a poporenilor gr. cat. rom. din parohia Sîg. Intru memoria anului sacrat 1900 și (N.B.!) Jupileului (sic!) de 200 ani de la sîntă unire. Sub Laurențiu Sima, preot gr. cat. local".

- Cumpărare de carte ortodoxă pentru biserici greco-catolice, cum este cazul, de altfel repetat, al bisericii din Călacea: "Acestu Molitevnicu l-amu cumperatu eu,/ Tite Simionu,/ proprietaru în comuna Calacea în favoarea Santei Baserici gr. catolice a Calacei, de renume pentru spiritulu meu /, la anul 1869" (**Molitvelnic**, 1849, inv. bis. Călacea)¹⁶.

Față de expansiunea uniată în zonă, alte însemnări evidențiază încercarea de apărare prin cuvântul scris, adică, acestea sunt utilizate ca mijloc de

¹⁴ Am folosit această denumire în lipsă de alt termen consacrat. Vezi anexa 4.

¹⁵ Dr. Remus Roșca (1856-1944), cu numele monahal Eusebiu, director al Institutului seminarial teologic-pedagogic din Sibiu, născut la Fizeș-Sânpetru, județul Sălaj, ca fiu al protopopului Petru Roșca al Ungurașului. Vezi: M. Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu 1786-1986*, Sibiu, 1987, p. 292.

¹⁶ Aceeași situație pentru o **Carte a Evangheliilor** (1859) din aceeași parohie, exemplar care la 1939 se mai utiliza și pe care se exersa în chirilică.

autentificare/identificare prin precizarea apăsată a ritului. De exemplu, o anume carte este : "a sf/in/tei biserici *neunite* (s.n.) din Gălpâia -1887" (**Chiriacodromion**, 1885) sau : "Aceasta sfântă Psaltire este a sfintei Biserici gr./eco/-ortodoxe (s.n.) din Fizeș-Sânpetru" (1915). Pe aceeași carte, de astădată aparținând bisericii din Baica, un anume Petru Ungurușanu o cumpăra pe aceasta : "spre folosul și învățătura creștinilor noștri de religia drept *credincioasă răsăriteană* și o am dăruit Bisericii noastre *ortodoxe orientală* din comuna Baica..."¹⁷. Dar, avem și exemplul invers, cum este în cazul de la Nadiș, pe o carte deja amintită, când pe cartea ortodoxă de Sibiu este precizat ritul greco-catolic al bisericii respective.

Ca un fenomen ciudat, s-ar putea spune, am constatat ceva de ordinul contaminării lingvistice; deci, mai precis, am întâlnit terminologie uniată, catolică, adoptată de către un preot ortodox, astfel, semnatarul însemnării de pe un **Penticostarion** (1859, inv.bis. Sânpetru) se autonumește "capelan" prot/opop/ gr./eco/- ortodox. Și asta la 1918!

3) *Însemnarea pe cartea de Sibiu: de la ex-libris la pseudo-jurnalul politic*

Ca autentice depozitare ale memoriei colective, însemnările de pe cărțile vechi constituie izvoare extrem de generoase pentru studierea mentalităților. Chiar dacă ne întemeiem constatarea numai pe însemnările existente pe cărțile de Sibiu din Sălaj, observăm de la început unele transformări care se petrec atât în planul formal cât și în cel al conținutului acestora. Există, dealtfel, o continuă restructurare / destructurare (?) a însemnării, de la o sintaxă diplomatică, tipică nuncubației, spre o structură de tip cronică-jurnal. În acest sens, sunt tot mai puține însemnările privind "târgul cărții", în schimb, se înmulțesc cele privitoare la evenimentele sătești și de familie - acele "faze sufletești", cum le definea N.Iorga, mergând de la consemnarea anomaliilor meteo până la cvasijurnalul politic din perioada totalitară.

Iată, mai întâi, cum este descris în dulcele stil latinist un asemenea fenomen meteo de către docentele Vasiliu Mureșan din satul Chechiș, pe un Octoih (1861): "in anulu 1879 decembre 5 frigu mare de 27 graduri, dupa care in 6 séra dela 6-8 óre fulgeru splendidu si tunetu cu fulgeru de tresnetu. - In cursulu tunetului curente miracule ne mai vedinte. Ceea ce pentru posteritate sea însemnatu aci pre acésta carte. - Chechisu 1879 Decebr. 7 stil nou. Vasiliu Muresan".

Dar, pentru lumea sătească din Sălaj, figurile emblematice par a fi , în acest sens, diecii Toma Graur din Poiana Blenchii și Vasile Rusan din Solomon, figuri care, prin însemnările lor pe cărțile vechi de Sibiu, se dovedesc veritabili cronicari ai obștei în mijlocul căreia trăiesc și pe care o slujesc cu experiența de viață și cu bruma lor de învățătură. La aceștia, observațiile nu se rezumă la simpla constatare / înregistrare a capriciilor naturii, ci, acestea din urmă deseori sunt prezentate comparativ cu vremea din alte perioade, subliniindu-se totodată consecințele acestora asupra vieții agrare. Ba, mai mult, la cei doi , însemnările

¹⁷ Sublinierile ne aparțin.

sunt întregite cu observații/ meditații politice privitoare la pace și război sau la comunizarea de tip bolșevic. Ilustrăm cele afirmate cu câteva fragmente din însemnări de acest fel:

- "În anul 1959, Paștile s-au serbat în ziua de 3 Mai, vreme frumoasă, de arat au terminat toți aici, au fost foarte frigurosi tot timpul primăverii. Câmpul n-au adaos nimic, vitele au ieșit la pășune în ziua de Paști din lipsa fânului și oile s-au împreunat a tria zi de Paști, fiind în țară socialistă, untrând în anul acesta tot în tovarășie și staurile s-au pus pe teren în blog. Cantor V. Rusanu." (**Penticostarion**, 1859, inv. bis.Solomon).

- "În anul 1958, iarna au fost de tot lungă, începând dela luna Nov. până la 1 April, toată iarna au fost cu multe moini și furtuni și zăpada nu au fost așa mare, dar, totuși, iarnă lungă și Primăvara s-au deșteptat cam târziu. Până azi încă nu s-au făcut Plugărie mai deloc; altcum cu stările vieții<i> din lume e cam greu, lumea și popoarele să clatină și să tot vorbește de pace și totuși pacea nu este nicăieri pentru că Pacea este la Dlu și pe Dlu slăvitul al alungă din cetate, din țară și din lume, așa că fără de Dlu nu vor pute<a> face Pace niciodată. Slăvitul să fie D-zeu, Tatăl, și Dlu nostru Isus Hristos, împreună cu Duhul Sft. Amin. Poiana Blenchii, 1958, Duminica Floriilor. Toma Graur, cântăreț". Același diac, în vara lui 1944 făcea un bilanț al situației în care se afla satul său de pe urma războiului, observând că: "Încă ne mai găsim mulți bărbați în comună și la Biserică am fost până la 35 bărbați și tineri încă mai avem, aș' că <a> put' să zic că mai mult de jumătate ne găsim pe acasă până în prezent, apoi ce ne mai aduce ziua de mâne Dlu o știe... 13 aug. 1944" (**Mineiul pe luna august**, 1854, inv. bis. Poiana Blenchii), întrucât: "Zilele și timpul de prezent sunt critice", "Războaiele sunt în curjere. Lupte mari să dau împrejur, au ajuns la Poalele Carpaților, ce <-o> mai fi pe viitor Dlu o știe. Azi ne găsim sub st.<ăpânirea> și c.<isma> Magyarilor, mâne Dlu o știe ce va fi cu noi".

Acești "cronicari" contemporani își dau seama de faptul că, acolo, în strană, în afară de ei, nimeni nu va mânui cărțile (Nici măcar preotul!), iar pentru un plus de siguranță și de taină în fața unei eventuale deconspirări a acestor gânduri, consemnarea lor este făcută cu cartea întoarsă¹⁸.

Nu puține sunt însemnările care surprind aspecte din viața sufletească a slujitorilor bisericii sau a celorlalți, alternând aici evenimente înălțătoare, sărbătorești, cu altele, cutremurătoare, petrecute în viața acestora. Dacă pe un **Molitvelnic** (1849), noul paroh greco-catolic de la Dăbăceni, anume Maștei Ienciu, nota că a fost: "sfînșitu la anulu 1886, martie 9 de la episcopulu de Blasiu", iar un Iuliu Chifor din Hida scria cu satisfacție filială despre preluarea parohiei natale după moartea tatălui său (**Cartea Evangheliilor**, 1859), în satul vecin, Racăș, părintele paroh Ioannu Domsia povestea cu durere despre moartea timpurie

¹⁸ Să se fi prevalat ei, oare, de vreo superstiție privind interdicția citirii "cu capul în jos" a unei cărți liturgice?

a fiului său, fiu care n-a apucat să păstorească în loc decât cinci luni de zile (Liturghii, 1856).

Evident că, n-am reușit să epuizăm aici bogăția documentar-istorică și valorică a însemnărilor aflate pe cartea românească de Sibiu; deși merita să fi fost prelucrate în continuare măcar pe cele care privesc personalitățile locale sau vechea onomastică a Sălajului.

De asemenea, inventarele de azi scot în evidență existența unor puternice biblioteci parohiale (de ex. ortodoxe la Poiana Blenchii și Gâlgău, iar unite la Fildu de Mijloc ș.a.), biblioteci care, nu o dată, au constituit prototipul pentru bibliotecile "poporale" ale ASTREI, de altfel, împreună acționând, după 1890, întru edificarea cultural-spirituală și națională a comunităților românești din Sălajul de odinioară¹⁹.

IV. Rolul cultural-spiritual al circulației cărții de Sibiu

În încheiere, mărturisim că, în cele de mai sus, n-am încercat să trecem prea mult deasupra faptelor, chiar dacă am dat o oarecare sistematizare a informației stocate în multele însemnări găsite pe cărțile vechi sibiene din Sălaj. Aceasta tocmai pentru a nu cădea premeditat într-o generalizare nefondată temeinic; mai ales că este vorba de un eșantion de carte care aici este tratat separat, desprins atât de celelalte "coridoare culturale", cât și de problematica istorică propriu-zisă²⁰. Dar și așa stând lucrurile, credem că s-a văzut destul de clar cum, în condiții politice și confesionale speciale,²¹ alături de o producție/circulație cvasiconcomitentă din toate centrele tipografice românești, a existat (și) o circulație la fel de masivă a cărții de Sibiu, petrecută simultan pe ambele "versante" bisericești ale Munților Meseș; căci, pentru Sălaj, în buna tradiție a limes-ului imperial roman²², de limită care nu limitează, rolul jucat de acești mici munți poate fi asemuit în acest sens cu cel al Carpaților pentru Provinciile Românești²³.

¹⁹ Despre bibliotecile ASTREI din Sălaj v. P. Abrudan, "Documente inedite privind unele acțiuni culturale ale sălăjenilor în primul deceniu după Unirea Transilvaniei cu România", în *Acta MP*, 6, 1982, p.451-472; E. Musca, *Rolul bibliotecilor Astrei în Sălaj, reflectat în presa sălăjeană* (ms.).

²⁰ Însăși intenția noastră de a fi păstrat titlurile capitolelor și subcapitolelor în interiorul textului a fost aceea de a sugera și în acest fel faza de proiect a lucrării și nicidecum forma finală a acesteia.

²¹ Doar un număr de cca. 35 de localități sălăjene de azi mai rămăseseră declarate ortodoxe la 1922-1923 (apud Dr. Sebastian Stanca, *Episcopia ortodoxă română a Vadului, Feleacului și Clujului 1919 - 1929*, Cluj, 1930, p.58-60). V. anexa 2, elaborată după date extrase din următoarele lucrări: M.Voileanu, *Contribuțiune la istoria bisericească din Ardeal*, Sibiu, 1928; T.Hermann, *Monografia istorică a Protopopiatului Ortodox Român Dej*, Cluj, 1925, *Siematismulu veneratului cleru a nou infiintiatei Diecese greco-catolice a Gherlei pre anulu dela Christosu 1867*, Gherla, 1867.

²² V. N. Gudea, *Limesul de pe Munții Meseș, Zalău*, 1997; *idem*, *Porolissum - un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman, II, Vama romană*, Cluj-Napoca, 1996.

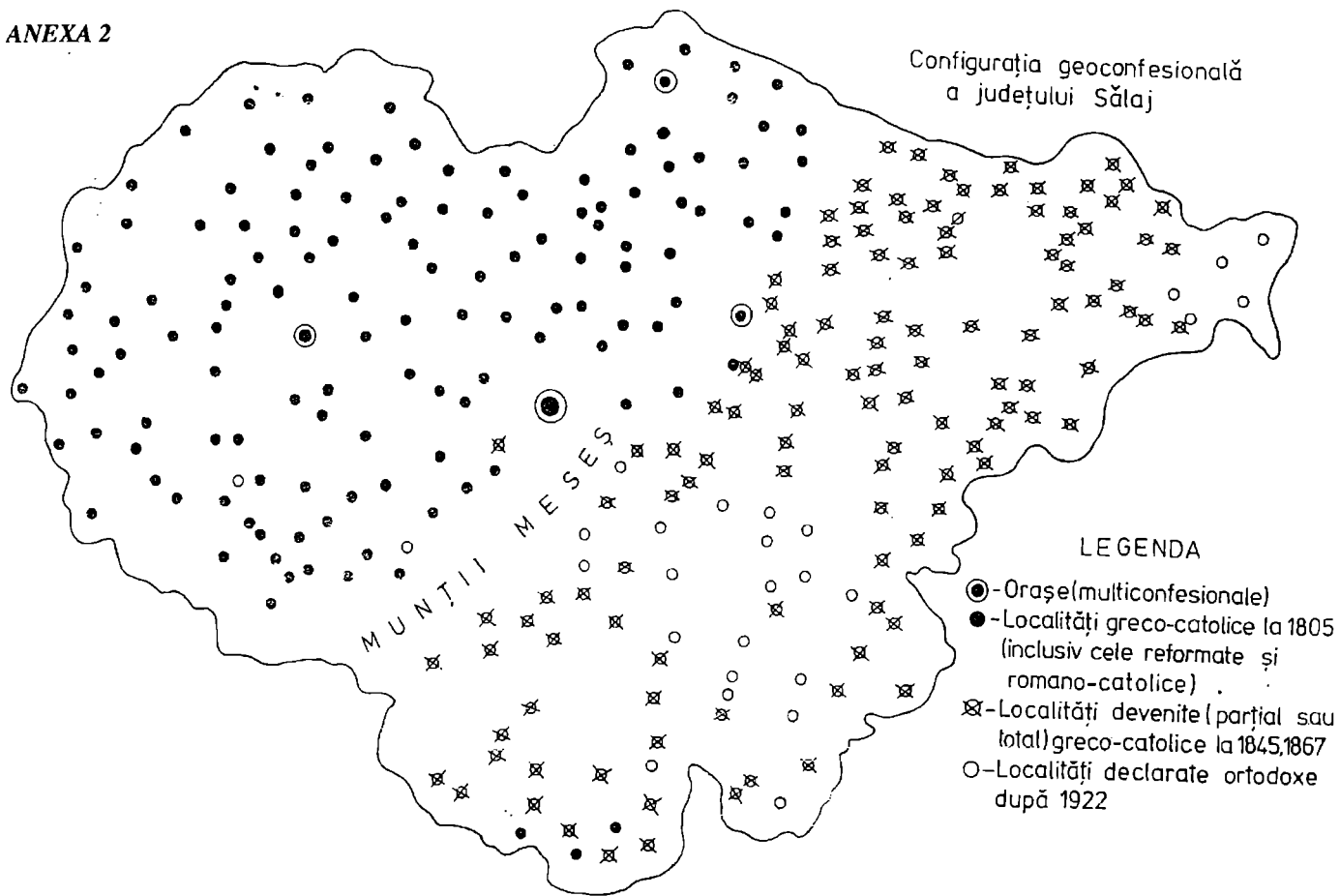
²³ Despre receptarea tipăriturilor de Sibiu într-un mediu similar cu cel din Sălaj (adică majoritar greco-catolic) - Sătmarul, și despre funcția integratoare în spațiul cultural românesc a părții de nord-vest a țării îndeplinită de cartea veche românească, a se vedea concluziile lui D. Radosav, *op.cit.*, p.294 ș.u.

ANEXA 1. Catalogul cărților vechi românești sibiene existente în Sălaș

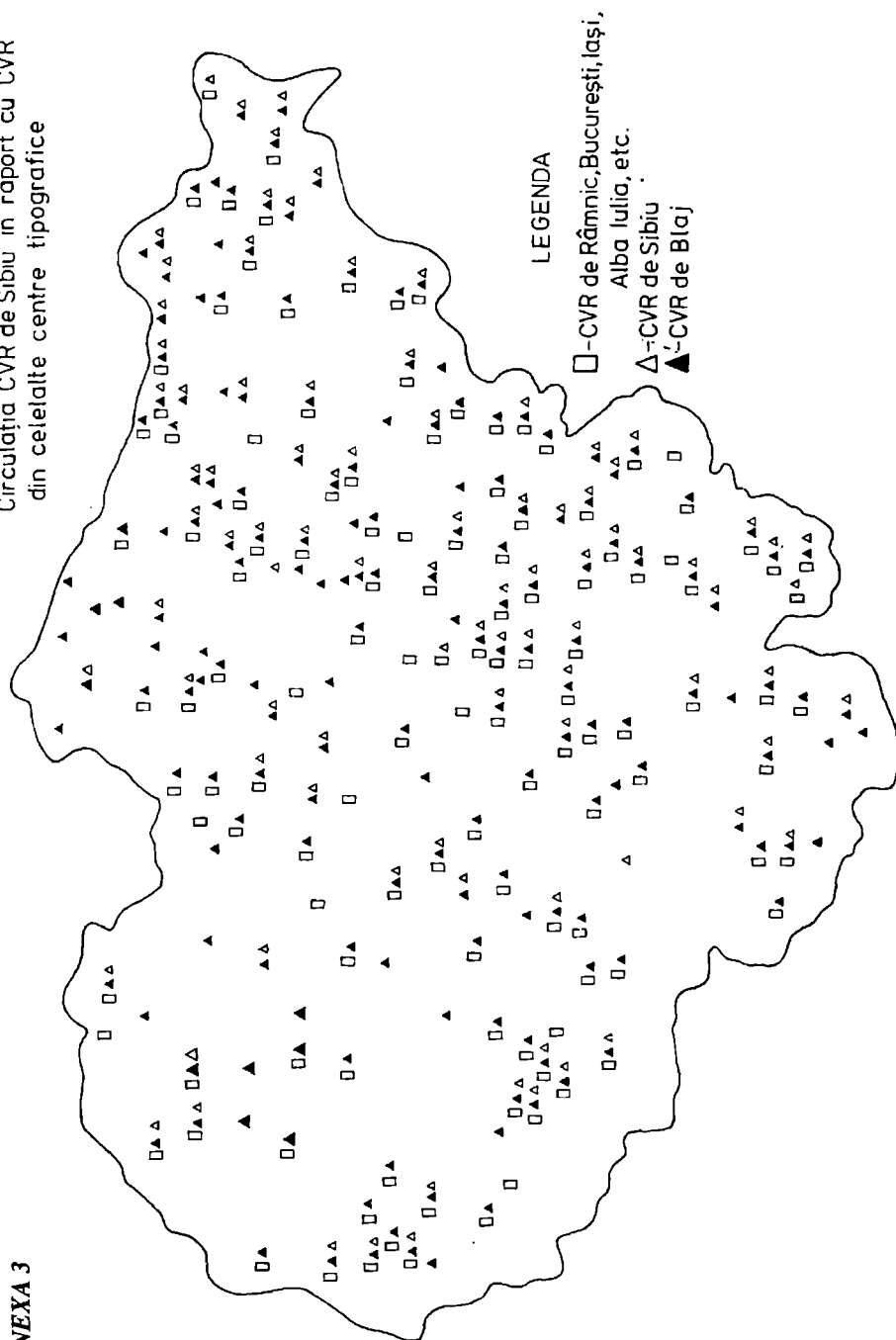
Nr. crt.	Nr. catalog Dunăreanu/ Popa	Titlul operei	Tipografia	An apariție	Număr exemp. existente	Număr exemp. atestate
1.	52	Ceaslov	P.Bart	1790	1+1	1
2.	78	Liturghie	"-	1798	3+2	
3.	99	Alfavită suflătească	I. Bart	1803	1	
4.	102	<i>Catavasier</i>	"-	1803		1
5.	115	Penticostarion	"-	1805	31+2	
6.	123	Evangelhie	"-	1806	5+2	
7.	159	Liturghii	"-	1814	1	
8.	166	Psaltire	"-	1817	+1	
9.	186	<i>Psaltire</i>	"-	1825		1
10.	231	Molitvenic bogat	G. de Clozius	1833	1	
11.	276	<i>Octoiul mic</i>	"-	1839		1
12.	280	Penticostarion	"-	1841	5+1	
13.	289	Octoiul cel mic	"-	1845	1+1	
14.	305	Euhologhion adecă:	"-	1849	4+1	
15.	310	<i>Psaltirea</i>	"-	1850		1
16.	315	Apostol	Tip. Diecezeană	1851	4	
17.	331	Liturghier	G. de Clozius	1852	+1	
18.	342(344)	Molitvelnic	Tip. Diecezeană	1853	1	
19.	372	Chiriadodromion	"-	1855	8	
20.	376	Octoih	"-	1855	2	
21.	390	Liturghii	"-	1856	4	
22.	339/343	Minei I-III	Tip.Episcopescă	1853	19	
23.	354/358	Minei IV-VIII	"-	1854	25	
24.	374/375	Minei IX-X	"-	1855	10	
25.	393/394	Minei XI-XII	"-	1856	12	
26.	399	Octoiul cel mic	"-	1857	1	
27.	404	Biblia	"-	1856-1858	9	
28.	417	Cartea Evangheliilor	"-	1859	8	
29.	418	Ceasoslov	G. de Clozius	1859	3	
30.	419	Octoiul cel mic	"-	1859	3	
31.	423	Penticostarion	Tip. Episcopescă	1859	3	
32.	429	Psaltirea bogată	Tip. Diecezană	1860	2	
33.	434	Triodion	"-	1860	1	
34.	445	Octoih	"-	1861	1	
35.	468	<i>G.Meteș, Cuvântări morale</i>	G.de Clozius	1863	2	
36.	617	Molitvelnic	Tip. Arhidiecezană	1874	10	
37.	632	Acatistul	G. de Clozius	1876	2	

Notă: +1(+2) - Exemplare păstrate în alte colecții din țară.

Circulația CVR de Sibiu în raport cu CVR
din celelalte centre tipografice

ANEXA 4

Pentru eterna memoria și odichna
sufletească a preaiubitei mele maică

protopopeasa

Măriuța Roșca născ. **Mărgăuan**

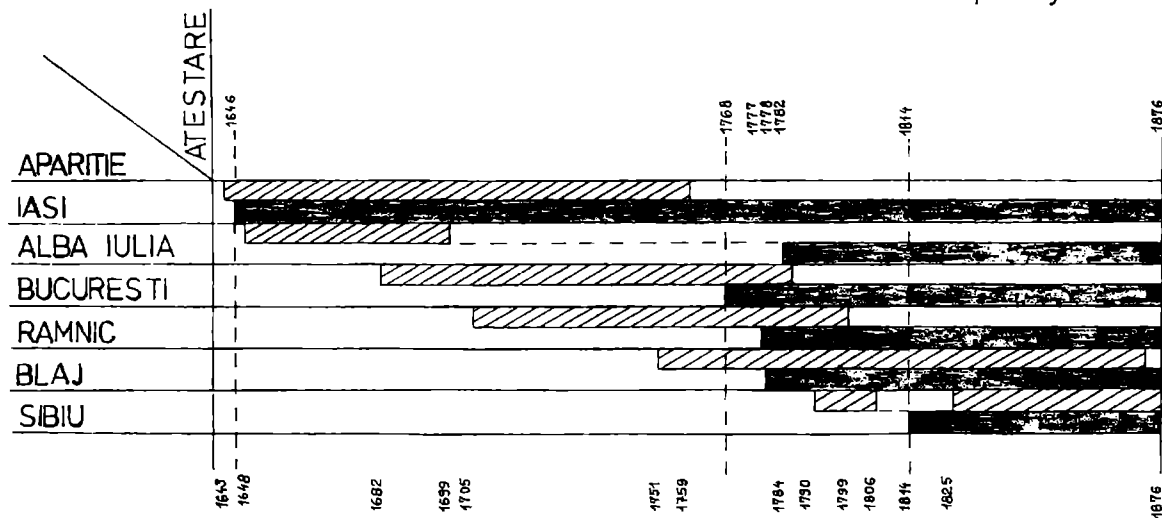
o donează s. biserici din Fizeș-Sanpetru

în anul 1887

1947
1887
60

Măriuța Roșca

Efectul de colportaj

LEGENDA

- Periodă de activitate tipografică prezentă cu CVR în Sălaj până la 1876
- Interval de atestare a prezenței tipăriturilor centrului respectiv în Sălaj

LA CIRCULATION DES LIVRES ROUMAINS DE SIBIU DES XVIIIe - XIXe SIÈCLES EN SĂLAJ

(Résumée)

Dans son article, l'auteur part de la constatation du fait que, par rapport aux impressions d'autres centres typographiques importants du pays (Râmnic, Iași, Târgoviște, Alba Iulia, Blaj, București etc.), la circulation des anciens livres roumains de Sibiu n'ont pas eu la chance - pas même au-moins, pour le district Sibiu - d'un traitement adapté absolument mérité, bien que, même s'il est moins spectaculaire de point de vue graphique, ça n'a pas joué aucunement un rôle culturel-spirituel secondaire, notamment à partir du XIXe siècle. Au contraire, réalisant une première évaluation locale, statistique (cca 175 exemplaires en plus 30 titres et éditions - voir le catalogue, l'annexe 1) et thématique, l'auteur peut mettre en évidence celui qui a signifié dans cette période la diffusion des anciens livres roumains de Sibiu dans une zone à dominante gréco-catholique, comme était le district de Sălaj.

En outre, l'auteur essaie de renouveler d'une façon quelconque le discours historiographique usité dans les ouvrages du même genre (c'est-à-dire, ayant comme l'objet d'étude la circulation des anciens livres roumains) par l'inclusion des moyens d'investigation et des termes avec l'intension novatrice dans ce sens. Ainsi, par l'une cartogramme de la circulation en Sălaj du livre ancien roumain apparue dans les principaux centres typographiques des Pays Roumains (l'annexe 3), conjuguée avec la carte géo-confessionnelle du district (l'annexe 2), on peut remarquer plus facilement les conditions spéciales de la circulation du livre ancien roumain d'ici, permettant une compréhension plus profonde de la signification des notes de main trouvées sur les exemplaires de Sălaj et du contexte divers reflété dans leur contenu historique- documentaire, expliquant en même temps de leur typologie plus complexe (del'ex-libris au pseudo-journal politique).

Apparent collatéral au sujet, l'étude de la variation de l'intervalle entre l'apparition d'un livre entre un certain centre typographique et la signalisation de sa pénétration dans le circuit zonal de lecture, offre à l'auteur l'occasion de suggérer comme thème de réflexion ce qui, avec le titre d'hypothèse, il nomme *l'effet du colportage*.

La méthode utilisée (la chartogramme de la circulation des anciennes livres roumaines rapportée à la "dynamique" de la configuration géo-confessionnelle) illustre assez clairement comme, en Sălaj, dans des conditions politiques et confessionnelles spéciales, à côté d'une circulation quasi-concomitante des impressions aux grandes centres typographiques roumaines, a existé aussi l'une circulation, aussi massive, des livres de Sibiu. Ce la se passait simultanément sur tous les deux "versantes" ecclésiastiques (gréco-catholique et orthodoxe) de Monts Meseș, dans la bonne traditions du *limes* roman, comme la limite qui non limite; le rôle joué -dans ce sens - par ces petits monts d'ici, pouvant être comparé à celui des Carpates pour les Provinces Roumaines.